

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.7.17>

EWOLUCJA INICJATYWY LEGISLACYJNEJ DOTYCZĄCEJ SPOSOBU ZNIESIENIA ŚRODKA ZAPOBIEGAWCZEGO DLA ODBYCIA SŁUŻBY WOJSKOWEJ PRZEZ OSOBY PODEJRZANE, OSKARŻONE NA POBORZE PODCZAS MOBILIZACJI NA OKRES SPECJALNY LUB JEGO ZMIANY Z INNYCH POWODÓW

Inna Bezukh

*aspirant Katedry Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Karnych
Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Prawa Państwowego Uniwersytetu Podatkowego (Irpień, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0003-0654-4028
innessa.bezuh@ukr.net*

Lyubov Omelchuk

*kandydat nauk prawnych, docent,
docent Katedry Wymiaru Sprawiedliwości w Sprawach Karnych
Dydaktyczno-Naukowego Instytutu Prawa Państwowego Uniwersytetu Podatkowego (Irpień, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-2457-0118
o.l.v.0328@gmail.com*

Adnotacja. W artykule przeanalizowano zmiany wprowadzone przez ustawodawcę w Kodeksie Postępowania Karnego Ukrainy (zwanym dalej KPK Ukrainy) w odniesieniu do procedury zniesienia środka zapobiegawczego dla odbycia służby wojskowej w ramach poboru podczas mobilizacji, na specjalny okres. Przedstawiono i przeanalizowano orzecznictwo w warunkach stanu wojennego w zakresie stosowania art. 616 KPK Ukrainy, a także specyfikę zastępowania środków zapobiegawczych z innych powodów związanych ze stanem wojennym i działaniami wojennymi. Zaproponowano uwzględnienie w art. 616 KPK wymogu wejścia w życie postanowienia w dniu powołania podejrzanego oskarżonego do służby wojskowej. Zwrócono również uwagę na konieczność wprowadzenia zmian do KPK Ukrainy w sprawie możliwości odwołania się do sędziego śledczego, sądu zarówno strony obrony, jak i podejrzanych oskarżonych o zniesienie środka zapobiegawczego w postaci zatrzymania w celu odbycia służby wojskowej podczas mobilizacji, na specjalny okres.

Słowa kluczowe: Stan wojenny, okres specjalny, wniosek prokuratora, pobór podejrzanego lub oskarżonego, niezdolność do pełnienia służby wojskowej, terytorialny ośrodek rekrutacji, uprawnienia uznaniowe.

EVOLUTION OF THE LEGISLATIVE INITIATIVE REGARDING THE PROCEDURE FOR THE REVOCATION OF THE PRECAUTIONARY MEASURE FOR THE PASSAGE OF SUSPECTS, ACCUSED OF MILITARY SERVICE ON CONQUISITION DURING MOBILIZATION, FOR A SPECIFIC PERIOD OR ITS CHANGE FOR OTHER GROUNDS

Inna Bezukh

*Postgraduate Student at the Department of Criminal Justice
Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University (Irpın, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-0654-4028
innessa.bezuh@ukr.net*

Lyubov Omelchuk

*PHD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Criminal Justice
Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University (Irpın, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-2457-0118
o.l.v.0328@gmail.com*

Abstract. The article analyzes the amendments introduced by the legislator to the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter – the Criminal Procedure Code of Ukraine) regarding the procedure for canceling a preventive measure for military service under conscription during mobilization, for a special period. Judicial practice in martial law conditions regarding the application of Art. 616 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as the features of replacing a preventive measure on other grounds related to martial law and hostilities. It is proposed to provide in Art. 616 of the Criminal Procedure Code, the requirement for the entry into force of the resolution on the day of the draft of the suspect, the accused, for military service. Attention was also drawn to the need to make changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the possibility of applying to the investigating judge, the court, both the defense

side and the accused, with a request to cancel the preventive measure in the form of detention for military service during mobilization, for a special period.

Key words: Martial law, special period, petition of the prosecutor, summoning of the suspect or the accused, ineligibility for military service, territorial recruitment center, discretionary powers.

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ ЩОДО ПОРЯДКУ СКАСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ПІДОЗРЮВАНИМ, ОБВИНУВАЧЕНИМ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА ПРИЗОВОМ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ, НА ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД АБО ЙОГО ЗМІНИ З ІНШИХ ПІДСТАВ

Інна Безух

аспірант кафедри кримінальної юстиції

Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету (Ірпінь, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-0654-4028

innessa.bezuh@ukr.net

Любов Омельчук

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінальної юстиції

Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету (Ірпінь, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2457-0118

o.l.v.0328@gmail.com

Анотація. У статті проаналізовано внесені законодавцем зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Наведено та проаналізовано судову практику в умовах воєнного стану щодо застосування ст. 616 КПК України, а також особливостей заміни запобіжного заходу з інших підстав, пов'язаних із воєнним станом і бойовими діями. Запропоновано передбачити у ст. 616 КПК вимогу щодо набрання законної сили ухвали в день призову підозрюваного, обвинуваченого на військову службу. Також звернено увагу на необхідність внесення змін до КПК України щодо можливості звернення до слідчого судді, суду як сторони захисту так і підозрюваним, обвинуваченим з клопотанням про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби під час мобілізації, на особливий період.

Ключові слова: воєнний стан, особливий період, клопотання прокурора, призов підозрюваного або обвинуваченого, непридатність до несення військової служби, територіальний центр комплектування, дискреційні повноваження.

Вступ. Для кожного громадянина України та людини, яка проживає в нашій державі у ці трагічні часи, надзвичайно важливими є внутрішня згуртованість, надійна підтримка від державних органів публічної влади, а також правозахисних національних та міжнародних інституцій. Особливо значущими є саме конституційні гарантії та правові механізми у забезпеченні всього комплексу основоположних прав людини. Тобто тих можливостей, які необхідні для існування, розвитку людини в конкретно-історичному середовищі та які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства й мають бути загальними і рівними для всіх людей.

Запровадження воєнного стану в Україні значно ускладнює гарантування державою прав громадян в умовах об'єктивної необхідності їх часткового обмеження. Оскільки таке обмеження передбачає законодавче звуження змісту та обсягу прав і свобод людини, а також чинники, які унеможливають або ускладнюють їх реалізацію в середовищі.

Так, у Конституції України закріплено стандарти правової держави у складній ситуації. Це, по-перше, означає, що обмеження прав людини і громадянина в державі є тимчасовим та мінімально необхідним за характером; по-друге, зберігається певний перелік прав, які у жодному разі не можуть бути порушені; і по-третє, остаточне рішення про оголошення воєнного стану ухвалює парламент, як вищий загальнодержавний представницький орган. Зазначені норми Основного Закону України відповідають нормам Загальної декларації прав людини. Вона передбачає, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших, забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Відповідно, метою цієї статті є виявлення звуження законодавцем прав сторони захисту щодо виявлення бажання підозрюваного, обвинуваченого, які перебувають під вартою, проходити військову службу під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав до лав Збройних Сил України. Насамперед поставлено за мету виявити недоліки у передбачених законодавцем підходах під час застосування вимог

ст. 616 КПК України як прокурорами, так і слідчими суддями, суддями та запропонувати ефективні шляхи їх усунення.

Основна частина. Статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII передбачено, що воєнний стан як особливий правовий режим, який вводить у країні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, крім надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, ще передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Закон України, 2015).

Стаття 1 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII декларує, що особливий період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (Закон України, 1991).

Щодо воєнного стану, то законодавець чітко визначає, що це особливий правовий режим, що вводить у Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Перелічені правові режими вважаємо за необхідне віднести до надзвичайних правових режимів, введення яких обумовлено надзвичайними обставинами, що мають відповідну процедуру, визначений законодавством строк, а також територію поширення. Це відповідно впливає на дію кримінального процесуального законодавства у просторі та часі.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 КПК України кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених цим Кодексом, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Водночас, територією, на яку поширюються норми розділу IX-1 КПК України, може бути, як уся територія України, так і окремі території України, на яких введено один із перелічених надзвичайних правових режимів, визначених у розділі (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

Відповідно до ст. 5 КПК України процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення. При цьому допустимість доказів визначається положеннями КПК України, які були чинними на момент їх отримання. Водночас, у випадках коли кримінальне провадження здійснювалося до введення надзвичайних правових режимів, а продовжується в умовах надзвичайного правового режиму, а також може бути завершено уже після припинення такого, процесуальні відносини регулюються нормами, різними за територіальною та темпоральною дією (часовим показником, що визначає дію нормативного акта щодо юридичних фактів, правових норм, які виникли до і після набуття ним чинності) (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

До факторів, які зумовлюють особливості кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів можна віднести наступні. Зокрема це:

- 1) фактори небезпеки;
- 2) відсутність доступу до окремих територій, на яких здійснюється кримінальне провадження;
- 3) повне або часткове обмеження функціонування органів державної влади, у тому числі правоохоронних, судових органів України на територіях вчинення кримінальних правопорушень;
- 4) особливості правового регулювання не тільки нормами КПК України, але й надзвичайним законодавством, міжнародними нормативно-правовими актами, які активуються за умов надзвичайних правових режимів;

5) специфічні організаційно-управлінські основи проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, які залежать не тільки від рішень суб'єктів кримінального процесу, але й від рішень та порядку взаємодії з іншими владними суб'єктами;

6) часткове або повне блокування функціонування окремих процесуальних інститутів та поява нових процесуальних засобів, способів, гарантій кримінального провадження в екстраординарних умовах та ін. (Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В, 2022: 5).

Із запровадженням воєнного стану змінилось усе правове, суспільне життя, в тому числі, зазнала змін кримінальна юстиція, зокрема кримінальне процесуальне законодавство у частині застосування запобіжних заходів.

Від початку запровадження воєнного стану в діюче законодавство України було внесено цілу низку змін, які викликані реаліями сьогодення. Однією із проблем, які постають перед українськими правниками є те, чи виправдані такі зміни, чи не буде невинуватого звуження об'єму прав людей, які в подальшому можуть стати потенційними об'єктами кримінального переслідування, та яким чином необхідно працювати в умовах війни, щоб був збережений баланс інтересів.

Верховна Рада України 15 березня 2022 року прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» № 2125-ІХ, яким доповнила новою статтею 616 КПК України. Вона регламентує порядок скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, а також заміну запобіжного заходу з інших підстав, пов'язаних із воєнним станом і бойовими діями (Закон України, 2022).

На теперішній час статтею 616 Кримінального процесуального кодексу України передбачається можливість скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації у разі введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України. Також зазначеною статтею кримінального процесуального закону визначається право підозрюваного, обвинуваченого, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, звернутися до прокурора з клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

Автори прийнятого Закону від 15 березня 2022 року № 2125-ІХ обґрунтували це потребою оперативно доукомплектувати українську армію та інші військові формування. Тому особам, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення та стосовно яких обрано тримання під вартою, дозволили звернутись до прокурора із заявою про скасування такого запобіжного заходу для подальшого призову. Крім того, мета скасування запобіжного заходу полягає у проходженні військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

Так, на стадії досудового розслідування або судового розгляду підозрюваний або обвинувачений може звернутися з клопотанням до прокурора про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Однак, з урахуванням певних положень закону, а саме ч. 1 ст. 616 КПК України передбачено низку умов такого застосування. Зокрема, однією із них є введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України. Щодо іншої умови, то відповідного права на звернення не мають особи, які підозрюються у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України (ст.ст. 330, 335-337, 401-414, 426-433, 436, 437-442 КК України), злочинів проти власності (ст.ст. 186, 187, 189 КК України), громадської безпеки (ст.ст. 255, 255-1, 257, 258-262 КК України), умисного вбивства та інших насильницьких злочинів (ст.ст. 115, 146-147, 152-156 КК України), а також особи, які вчинили кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст.ст. 305-321) (Закон України, 2022).

На нашу думку, запроваджена законодавцем процедура, згідно з якою підозрюваний, обвинувачений має право звернутися з відповідною заявою до прокурора, а прокурор в свою чергу має право звернутися з клопотанням до слідчого судді, суду є неоднозначною з точки зору оперативності та ефективності.

Так, зазначення у тексті Закону про право, а не обов'язок прокурора звертатися з відповідним клопотанням до слідчого судді, суду, може свідчити про виникнення дискреційного характеру цього повноваження. Це означає, що прокурор на власний розсуд вирішуватиме питання щодо звернення з відповідним клопотанням до слідчого судді або суду. При цьому, відсутні гарантії того, що прокурор діятиме неупереджено при розгляді заяви конкретного підозрюваного, обвинуваченого (Закон України, 2022).

Судовій практиці уже відомі випадки відмови у застосуванні вимог ст. 616 КПК України. Так, суддя Шевченківського районного суду м. Києва, розглядаючи 09 листопада 2022 року у відкритому судовому засіданні кримінальне провадження у справі № 761/42137/20 відмовив у задоволенні прохання обвинуваченого ОСОБА_1 щодо звільнення останнього для вступу до лав ЗСУ. Суд зазначив, що законодавцем попередньо вже враховано потенційну користь, яку можуть принести особи, які утримуються під вартою, Україні у наданні відсічі збройній агресії проти нашої держави, яку розв'язала російська федерація, та надано відповідну оцінку, яка виразилась у прийнятті Закону України № 2125-ІХ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» від 15 березня 2022 року, яким КПК України доповнено статтею 616.

Крім того, суд також зазначив, що скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою може відбутись за наслідками розгляду судом відповідного клопотання прокурора, а не сторони захисту. В той же час сторона захисту має право звернутись до прокурора з клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Також суд, відмовляючи у задоволенні заяви обвинуваченого ОСОБА_1, встановив, що останній обвинувачується у вчиненні тяжкого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 189 КК України, а відтак положення ст. 616 КПК України, якою передбачено можливість скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, не розповсюджуються на обвинуваченого ОСОБА_1 у відповідності до положень ч. 1 ст. 616 КПК України. Разом з тим, суд зазначив, що на даний час вимоги ст. 616 КПК України не можуть бути застосовані до обвинуваченого як з формальної причини (не дотримано порядок подачі такого клопотання до суду прокурором, а також обмеження щодо застосування такої процедури передбачені ч. 1 ст. 616 КПК України), так і з причин наявності щодо обвинуваченого

ОСОБА_1 ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, що відповідно до положень ст. 616 КПК України є імперативною умовою, яка в даному випадку унеможливує скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

На нашу думку, суддею вимоги ст. 616 КПК України дотримано в повному обсязі, а також ст. 370 КПК України щодо законності, обґрунтованості і вмотивованості прийнятого рішення. При цьому, вважаємо, що вирішення питання застосування положень ст. 616 КПК України щодо скасування тримання під вартою для проходження військової служби, саме в судовому порядку є оперативним та ефективним. Про аналогічну позицію в досліджуваному питанні у своєму висновку наголошувало Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України, оскільки у протилежному випадку коли слідчий, прокурор звертається з клопотанням до керівника органу прокуратури, який уповноважений вирішити питання по суті, може призвести до значного зростання можливості виникнення ризику службових зловживань.

Крім того, вважаємо за необхідне також акцентувати увагу на тому, що під час воєнного стану не можна нехтувати загальними засадами кримінального провадження. Так, відповідно до ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» цього Кодексу. Так, за результатами розгляду клопотання прокурор має право звернутися до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування цій особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

З цього приводу Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України у висновку щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для призову на військову службу під час мобілізації або його зміни з інших підстав» зазначив наступне (Висновок, 2022).

Зі змісту запропонованої норми не вбачається, що може бути підставою для «вибірковості», яка фактично у ній передбачена. Коли йдеться про необхідність оперативного доукомплектування української армії та інших військових формувань в умовах воєнного стану, доцільно передбачити не право, а обов'язок прокурора звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді, суду (ч. 2 ст. 616 КПК в редакції проекту), якщо відсутні підстави, що є перешкодою для цього, наприклад, непридатність до несення військової служби в умовах воєнного стану, а також ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК. Оскільки, ризиком є подія або дія, яка може настати або вчинитися з високим ступенем ймовірності, вірогідність яких має оцінюватись у сукупності з обґрунтованістю підозри та вагомістю доказів на її підтвердження, мірою покарання, яка загрожує у разі визнання обвинувачених винуватими у вчиненні інкримінованого діяння. В іншому випадку навіть за наявності достатніх підстав для прийняття прокурором рішення щодо звернення до слідчого судді, суду з відповідним клопотанням, а також рішення слідчого судді, суду щодо скасування запобіжного заходу у виді тримання під вартою для призову підозрюваного, обвинуваченого на військову службу під час мобілізації, таке рішення може бути неприйнятне безпідставно, зокрема, внаслідок упередженого ставлення до підозрюваного, обвинуваченого. Положення ч. 1 ст. 616 КПК України надає прокурору право, а не зобов'язує його звертатись до слідчого судді з відповідним клопотанням. При цьому строк звернення прокурора до слідчого судді законом не встановлений. Це також свідчить про своєрідний прояв делегування прокурору функцій судового контролю. Розгляд клопотання про скасування запобіжного заходу залежить від рішення прокурора, що викликає дисбаланс сторін у кримінальному провадженні (JustTalk Context [Віра Михайленко, Ірина Шаповалова]). А тому пропонувалося розглянути можливість передбачити порядок дій прокурора в зазначених умовах аналогічно до визначеного в ст. 615 КПК України.

При цьому, варто зазначити, що в умовах воєнного стану цілком вірогідною є об'єктивна неможливість звернення до суду в певній місцевості. Оскільки, згідно ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами виключно на підставах, у межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України. При цьому скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У випадку неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, де введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів (Закон України, 2015).

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану як: 1) здійснювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, обов'язкову евакуацію затриманих осіб, що перебувають в ізоляторах тимчасового тримання; 2) підозрюваних, обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, що перебувають в слідчих ізоляторах; 3) етапування засуджених осіб, які відбувають такі покарання, як арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне ув'язнення, з установ виконання покарань, розташованих

у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ, які розташовані в безпечній місцевості (Закон України, 2015).

Відповідно до Порядку проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення у разі введення правового режиму воєнного стану затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 07 листопада 2018 року № 934 рішення про проведення евакуації засуджених та осіб, взятих під варту, з місцевостей, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ для попереднього ув'язнення та виконання покарань, які розташовані в безпечній місцевості, приймається відповідним військовим командуванням разом з військовими адміністраціями (у разі їх утворення) (Порядок, 2018).

Прокурор, з урахуванням місцезнаходження суду, в кожному конкретному випадку повинен звертати свою увагу щодо наявності умов за яких особа підозрюваного, обвинуваченого може проходити військову службу. Зокрема, до них варто віднести виклад обставин, які будуть свідчити про те, що особа підпадає під проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, та згідно Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 14 серпня 2008 року № 402, висновок про придатність особи до несення військової служби в умовах воєнного стану, який визначається в рамках військово-лікарської експертизи, проведення якої покладено на військово-лікарські комісії (Положення, 2008). При цьому, відповідний механізм має місце для застосування тоді, коли органи комплектування Збройних Сил України вважають доцільним призов відповідної особи по мобілізації. Тому вважаємо, що обов'язково має місце механізм отримання висновку про доцільність мобілізації особи підозрюваного, обвинуваченого, щодо якої застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою, на військову службу в умовах воєнного стану.

Зазначені обставини повинні бути відображені у клопотанні прокурора про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Також клопотання повинно містити, крім викладу та обґрунтування ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України, ще й обґрунтування відсутності ризиків ухилення від військової служби підозрюваного, обвинуваченого, якому пропонується скасувати запобіжний захід у виді тримання під вартою.

На нашу думку, зазначену вимогу потрібно привести у відповідність, адже постає питання, якщо жоден із передбачених ст. 177 КПК України ризиків відсутній, то необхідно звільняти підозрюваного, обвинуваченого з-під варту. Також вважаємо, що доцільно зазначити про додаткові елементи клопотання, передбачені ст. 184 КПК України, та, зважаючи на умови процедури, обов'язково додавати копію клопотання або заяви підозрюваного, обвинуваченого.

Крім того, Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України зазначило позицію щодо необхідності долучення до клопотання про скасування запобіжного заходу у виді тримання під вартою для призову на військову службу під час мобілізації подання територіального центру комплектування (далі – ТЦК) та соціальної підтримки про доцільність та можливість призову особи, яка є підозрюваним, обвинуваченим, на військову службу, з якою ми вважаємо за необхідне погодитися (Висновок, 2022).

Такі клопотання прокурора слідчий суддя або суд розглядає невідкладно. Лише за наявності достатніх підстав слідчий суддя або суд має право скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою для подальшого проходження підозрюваним, обвинуваченим військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Стаття 616 КПК України не регламентує порядок розгляду такого клопотання, а тому, на нашу думку, для реалізації безпосереднього права підозрюваного, обвинуваченого мають застосовуватися загальні норми КПК України, а саме положення ст. 193 КПК України.

Так, Верховний Суд у п. 7 Листа від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» зазначив, що якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцз'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференцз'язку за допомогою інших засобів, при цьому треба звернути увагу на роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків. Також, урахувавши об'єктивні обставини, як виняток, можна допускати розгляд клопотань щодо запобіжних заходів без участі підозрюваного, з належною мотивацією такої процедури розгляду (Лист Верховного Суду, 2022).

Законом України від 15 березня 2022 року № 2125-IX передбачалося, що у разі задоволення клопотання прокурора, підозрюваний, обвинувачений має не пізніше 24 годин з'явитися до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації. У разі нез'явлення підозрюваного або обвинуваченого до відповідного центру у передбачений законом строк, прокурор повинен подати клопотання про обрання стосовно цієї особи запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Контроль за виконанням ухвали слідчого судді або суду про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період покладається на прокурора (Закон України, 2022).

Варто зауважити, що судова практика знає випадки безпосереднього звернення сторони захисту з відповідним клопотанням про скасування запобіжного заходу підзахисному для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Зокрема, в одному із судових засідань 23 вересня 2022 року суддя Обухівського районного суду Київської області (справа № 372/1922/22) відмовив захиснику у задоволенні такого клопотання. Своє рішення суд мотивував тим, що захисник не є суб'єктом який має право звернутися до суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу для

проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Оскільки відповідно до ст. 616 КПК України передбачає, що у певних випадках суб'єктами звернення з таким клопотанням є підозрюваний і обвинувачений, який подає відповідне клопотання прокурору, а прокурор у свою чергу ініціює це питання перед судом і воно розглядається невідкладно. Таким чином, суд уповноважений розглядати клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, яке подано прокурором, а не обвинуваченим чи його захисником.

Вважаємо, що у даному випадку логіка законодавця є незрозумілою. За змістом ст. 616 КПК України слідчий суддя не уповноважений надавати вказівки, які рішення прийняти. Питання можливості звернення до слідчого судді, суду як сторони захисту так і підозрюваним, обвинуваченим безпосередньо, повинно бути передбачено КПК України, з метою мінімізації дискреційних повноважень прокурора. Вважаємо, що надання підозрюваному, обвинуваченому права звертатися безпосередньо до слідчого судді з клопотанням про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби під час мобілізації, на особливий період сприяло б забезпеченню рівності сторін у кримінальному провадженні, оскільки не ставило б в залежність судовий розгляд клопотання захисту від розсуду сторони обвинувачення, а також сприяло б дотриманню розумності процесуальних строків, оскільки строк звернення прокурора до слідчого судді з відповідним клопотанням не визначений.

Крім того вважаємо, що було б доречно передбачити доповнення ч. 2 ст. 616 КПК наступним положенням, зокрема щодо набрання законної сили в день призову підозрюваного, обвинуваченого на військову службу ухвали про скасування запобіжного заходу у виді тримання під вартою для призову підозрюваного, обвинуваченого на військову службу під час мобілізації.

Крім того, що стосується підозрюваного, обвинуваченого, до яких застосовано інший запобіжний захід, ніж запобіжний захід у виді тримання під вартою, то вони теж мають право звернутися до прокурора для скасування відповідного запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом на під час мобілізації, на особливий період. Так, наприклад, законодавець передбачив можливість змінити запобіжний захід у виді застави за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого на особисте зобов'язання, якщо таке клопотання обґрунтоване бажанням використати кошти, передані в заставу як в повному обсязі або частково, для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України. У такому випадку вважаємо доцільним врахувати можливість повернення в майбутньому коштів, переданих в заставу та в подальшому внесених на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України, якщо особа звернеться з відповідним клопотанням у разі її виправдання (Закон України, 2022).

У пункті 10 Листа Верховного Суду від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» передбачено, що слідчим суддям (суду) необхідно зважати на обставини воєнного стану та, за наявності необхідних для цього підстав, за клопотанням підозрюваного доречно ухвалювати рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу, для їх подальшого внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України (Лист Верховного Суду, 2022).

Також законодавець передбачив, що відповідно до ч. 6 ст. 616 КПК України у місцях ведення активних бойових дій за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право розглянути питання про заміну запобіжного заходу у виді домашнього арешту на запобіжний захід у виді особистого зобов'язання.

16 листопада 2022 року Президент України підписав ухвалений Верховною Радою України у другому читанні законопроект № 7494, який набрав чинності, щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України. Зазначені зміни висвітлені в Законі № 2751-IX та стосуються уточнення положень про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби в умовах воєнного стану. Крім того, положення зазначених змін визнано такими, що регулюються національним законодавством країн-членів Європейського Союзу та не підпадають під дію міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції (Закон України, 2022).

Крім того, Головним юридичним управлінням до проекту Закону (реєстраційний № 7494) від 14 листопада 2022 року було подано зауваження щодо законодавчої вимоги до прокурора подавати клопотання про обрання стосовно особи підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу саме у вигляді тримання під вартою (Зауваження, 2022).

З даною позицією ми також погоджуємося, оскільки така вимога має відповідати принципу пропорційності. Вважаємо, що принцип пропорційності тісно пов'язаний із принципом верховенства права, оскільки принцип верховенства права є фундаментом, на якому базується принцип пропорційності, натомість принцип пропорційності є умовою реалізації принципу верховенства права і водночас його необхідним наслідком. У практиці Європейського суду з прав людини застосовується принцип пропорційності як невід'ємна складова та інструмент верховенства права.

В подальшому, законодавцем було враховано думку управління та визначено перелік осіб, які можуть бути звільнені з-під варти для проходження військової служби під час мобілізації та відповідальність ТЦК за їх вчасне прибуття для мобілізації. Крім того, начальник ТЦК та прокурор несе відповідальність за прибуття засуджених осіб, яким відмінили покарання у зв'язку зі службою в армії до ТЦК.

Зміни до ст. 616 КПК України визначають, що підозрюваний, обвинувачений, стосовно якого скасовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, у зв'язку з призовом за мобілізацією, має невідкладно, але не пізніше 48 годин з моменту оголошення ухвали про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з'явитися до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації (Закон України, 2022).

У разі нез'явлення такої особи у зазначений в абзаці першому цієї частини строк до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації, а також у разі отримання такою особою відмови територіального центру комплектування та соціальної підтримки у проходженні військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період територіальний центр комплектування та соціальної підтримки невідкладно, але не пізніше 24 годин, інформує про такі обставини прокурора. Прокурор же в свою чергу, але теж невідкладно не пізніше 24 годин подає клопотання про обрання стосовно особи, зазначеної у цій частині, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Копія прийнятого рішення про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період негайно після його оголошення вручається прокурору та надсилається до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації підозрюваного, обвинуваченого.

Контроль та виконанням підозрюваним, обвинуваченим обов'язку, передбаченого абзацом першим цієї частини, законодавець поклав на прокурора, а також на відповідний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки.

Крім того, законодавцем було враховано та передбачено умови, за яких підозрюваний, обвинувачений не може бути прийнятий для проходження військової служби. Так, у разі відмови територіального центру комплектування та соціальної підтримки у проходженні військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період особі, якій скасовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, яка може бути прийнята керівництвом ТЦК у зв'язку з висновком про непридатність такої особи до несення військової служби в умовах воєнного стану, виникають підстави для подання прокурором клопотання про обрання стосовно такої особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Також варто зазначити, що механізм скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, передбачає самостійне пересування особи, запобіжний захід стосовно якої скасовано, до територіального центру комплектування та соціальної підтримки і назад у випадку відмови.

Висновки. На підставі викладеного, можна зробити висновок, що ст. 616 КПК України передбачає виняткову процедуру щодо скасування запобіжного заходу у виді тримання під вартою для призову підозрюваного, обвинуваченого на військову службу під час мобілізації.

Постійне внесення законодавцем змін до КПК України під час введення воєнного стану ставить перед правниками питання щодо їхнього виправдання, а також чи вони не призведуть до звуження об'єму прав людей, які в подальшому можуть стати потенційними об'єктами кримінального переслідування, та яким чином необхідно працювати в умовах війни щоб був збережений баланс інтересів. Вважаємо, що передбачено Законом процедура, згідно з якою підозрюваний, обвинувачений має право заявити прокурору про своє бажання вступити до лав ЗСУ, а прокурор в свою чергу звернутися з клопотанням до слідчого судді, суду з точки зору оперативності та ефективності є неодозначною та потребує законодавчого доопрацювання. Тому нами було запропоновано внести зміни до положення ст. 616 КПК України, зокрема, що стосуються права підозрюваного, обвинуваченого безпосередньо звертатися до суду з клопотанням про скасування йому запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав, а також, у разі задоволення, порядку виконання судового рішення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення положень про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби в умовах воєнного стану: Закон України від 16 листопада 2022 року № 2751-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2751-20#n2>
3. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України від 15 березня 2022 року № 2125-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n2>
4. Про оборону України: Закон України від 06 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 14 серпня 2008 року № 402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text>

7. Порядок проведення обов'язкової евакуації окремих категорій населення у разі введення правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 07 листопада 2018 року № 934. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018-%D0%BF#Text>
8. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: лист Верховного Суду від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00819?an=1>
9. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до частини першої статті 616 Кримінального процесуального кодексу України щодо умов скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» від 21 квітня 2022 року № 7308. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1289786>
10. Зауваження до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо уточнення положень про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, скасування запобіжного заходу для проходження військової служби в умовах воєнного стану» (реєстраційний № 7494). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1543994>
11. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Електронне видання. Львів-Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022 року. 31 с.
12. Особливості здійснення повноважень слідчими суддями в умовах воєнного стану / JustTalk Context [Віра Михайленко, Ірина Шаповалова]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nSkj63OgLuQ>

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo utocnennia polozhen pro vidnovlennia vtrachenykh materialiv kryminalnoho provadzhennia, skasuvannia zapobizhnoho zakhodu dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby v umovakh voiennoho stanu [On the introduction of amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the clarification of the provisions on the recovery of lost materials of criminal proceedings, the cancellation of the preventive measure for military service in conditions of martial law]: Zakon Ukrainy vid 16 lystopada 2022 roku № 2751-IX. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2751-20#n2> [in Ukrainian]
3. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo poriadku skasuvannia zapobizhnoho zakhodu dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby za pryzovom pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period abo yoho zminy z inshykh pidstav [On the introduction of amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the procedure for the cancellation of a preventive measure for military service under conscription during mobilization, for a special period or its change for other reasons]: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 roku № 2125-IX. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n2> [in Ukrainian]
4. Pro oboronu Ukrainy [About the defense of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06 hrudnia 1991 roku № 1932-XII. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
5. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian]
6. Polozhennia pro viiskovo-likarsku ekspertyzu v Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Regulations on military medical examination in the Armed Forces of Ukraine]: nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 14 serpnia 2008 roku № 402. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text> [in Ukrainian]
7. Poriadok provedennia oboviazkovoї evakuatsii okremykh katehorii naseleння u razi vvedennia pravovoho rezhymu voiennoho stanu [The procedure for the mandatory evacuation of certain categories of the population in the event of the introduction of a legal regime of martial law]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07 lystopada 2018 roku № 934. Otrymano z: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/934-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
8. Shchodo okremykh pytan zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu [Regarding certain issues of criminal proceedings under martial law]: lyst Verkhovnoho Sudu vid 03 bereznia 2022 roku № 1/0/2-22. Otrymano z: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00819?an=1> [in Ukrainian]
9. Vysnovok na projekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do chastyny pershoї statti 616 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo umov skasuvannia zapobizhnoho zakhodu dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby za pryzovom pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period abo yoho zminy z inshykh pidstav» [Conclusion on the draft Law of Ukraine «On Amendments to the First Part of Article 616 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the conditions for the cancellation of a preventive measure for military service under conscription during mobilization, for a special period or its changes for other reasons»] vid 21 kvitnia 2022 roku № 7308. Otrymano z: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1289786> [in Ukrainian]
10. Zauvazhennia do projektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo utocnennia polozhen pro vidnovlennia vtrachenykh materialiv kryminalnoho provadzhennia, skasuvannia zapobizhnoho zakhodu dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby v umovakh voiennoho stanu» [Remarks to the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on Clarification of the Provisions on Restoration of Lost Materials of Criminal Proceedings, Cancellation of Preventive Measures for Military Service under Martial Law»] (reiestratsiinyi № 7494). Otrymano z: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1543994> [in Ukrainian]

11. Hloviuk I., Teteriatnyk H., Rohalska V., Zavtur V. (2022) Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannya, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterrorystychnoi operatsii chy zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii ta/abo inshykh derzhav proty Ukrainy [Special regime of pre-trial investigation, trial in conditions of war, state of emergency or in the area of anti-terrorist operation or measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation and/or other states against Ukraine]: naukovo-praktychnyi komentar Rozdil IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Elektronne vydannia. Lviv-Odesa, 2022. Stanom na 25 bereznia 2022 roku. 31 s [in Ukrainian]
12. Osoblyvosti zdiisnennia povnovazhen slidchymy suddiamy v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of exercise of powers by investigating judges under martial law] / JustTalk Context [Vira Mykhailenko, Iryna Shapovalova]. Otrymano z: <https://www.youtube.com/watch?v=nSkj63OgLuQ> [in Ukrainian]